

ויסיפו לאכול תחילה מעט ממצתו העליונה של בעל הבית. ואין מקום כלל להצריכם לאכול כשני זיתים (הליכות שלמה).

ד. המצות שלנו שהן דקות וקשות, וקשה לאכול מהן כשני זיתים בכדי אכילת פרס, נכון לנהוג לאכלן בזה אחר זה ולא בבת אחת, אם לא שיודע בודאות שיגמור כל אכילתו במשך זמן זה (הליכות שלמה).

דבר אחר: מה דרכו של עני הוא מסיק ואשתו אופה (לקצר משך ההיסק, שאין לו די עצים), אף כאן הוא מסיק ואשתו אופה.

'ובעלי מעשה וחסידים והתמימים מהמירין על עצמן כגאונים המחמירין ולשין ואופין בעצמן' (רא"ש פ"ב כו).

דרשות נוספות מ'לחם עני' – ע' לעיל לו.

דף קטז

רו. א. האם אכילת החרוסת מצוה? ומדוע היא באה?

ב. מצות סיפור יציאת מצרים, כיצד?

ג. עד היכן הוא אומר את ההלל על כוס שני?

ד. מהי ברכת הגאולה הנאמרת לאחר ההגדה והלל המצרי?

ה. האם סומא חייב בהגדה?

א. לתנא קמא אין החרוסת מצוה, ולמה היא באה – משום 'קפא' (– לבטל שרף החזרת שיש בו ארס. ויש מפרשים: תולעת שבה). רבי אלעזר בר' צדוק אומר: מצוה – זכר לתפוח (רבי לוי. שהיו יולדות תחת התפוח כמו שנאמר תחת התפוח עוררתך. עפ"י סוטה יא:), או זכר לטיט (רבי יוחנן). אמר אביי: הלכך צריך ליתן בה קהות (= טעם חומץ – זכר לתפוח) ולעשותה סמיכה (זכר לטיט). וכן שנינו (כרבי יוחנן): תבלין – זכר לתבן. חרוסת – זכר לטיט. א. כתבו התוס': משמע שהלכה כרבי אלעזר ברבי צדוק.

יש מי שמפרש (עפ"י דברי הרמב"ם בפירוש המשנה) שלרבי אלעזר בר' צ' מברכים על החרוסת כשאר מצוות דרבנן, והלכה כתנא קמא שאין מברכים עליה כיון שהיא באה לסלק סכנה, אעפ"י שגם לתנא קמא היא מצוה (עפ"י חדושי הנצי"ב). ויש מי שכתב (עפ"י הרמב"ם בהלכותיו) שלראבר"צ החרוסת נאכלת בפני עצמה כשאר מצוות, ולת"ק באה לטיבול בלבד וכן הלכה (אמת ליעקב).

ב. בירושלמי אמרו: יש שעושים זכר לדם. ונוהגים לעשותה סמיכה, ובשעת אכילה מקלישים אותה ביין וחומץ. ובתשובת הגאונים כתוב לעשותה מפירות שנדמתה בהם כנסת ישראל בשיר השירים: תפוח, רמון, תאנה, תמר ואגוז. וכן שקד – על שם ששקד הקב"ה על הקץ (תוס').

ג. ישנה דעת ראשונים שגם המצה מטבילים בחרוסת (עפ"י רמב"ם ח, ח ובהגמ"י בשם תש"ה"ג. וע"ש ברבנו מנחם, בטור ובאבודרהם בשם כמה ראשונים. וכן הוא מנהג התימנים). ואין כן דעת שאר הראשונים (ע' ראב"ד ומ"מ שם; או"ח תעה).

ב. סיפור יציאת מצרים נעשה על ידי שאלה ותשובה. חכם בנו (וה"ה בתו. קצוש"ע קיט,ד; הלי"ש. וע' ערוה"ש תעג,כא) – שואלו 'מה נשתנה...'. אם אינו חכם – אשתו שואלתו. ואם לאו – הוא שואל את עצמו. ואפילו שני תלמידי חכמים היודעים בהלכות הפסח שואלים זה לזה 'מה נשתנה'.

א. יש אומרים שעיקר מצות הסיפור מהתורה היא לענות לכשישאלוהו, אבל אם לא נשאל, גדר המצוה הוא לעשות המעשים שבאותו הלילה כאכילת מצה וכד', ומתוך כך אנו זוכרים יציאת מצרים (עפ"י שו"ת הרא"ש כד, ב – אלא שמדרבנן שואל ומשיב לעצמו).

ב. הנשאל אינו צריך לחזור על השאלה אלא מתחיל בתשובה (עפ"י מהרי"ל, רמ"א תעג,ז).

ג. המיסב עם בניו בבית אביו וכד' – אינו חייב לספר להם הסיפור בעצמו הואיל ושומעים אותו מפי עורך הסדר, כי עיקר חיוב האב הוא שישמעו בניו הלילה הזה סיפור יציאת מצרים (הליכות שלמה).

מתחיל בגנות ומסיים בשבת. מהו בגנות – רב אמר: מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו. ושמואל אמר: עבדים היינו לפרעה במצרים. ודורש כל הפרשה כולה.

להלכה נוהגים הכל להתחיל ב'עבדים היינו' ולאחר מכן 'מתחילה עובדי ע"ז...'. (עפ"י ר"ח ורי"ף ושר').

רבן גמליאל היה אומר: כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו: פסח מצה ומרור. פסח [שהיו אבותינו אוכלים] על שום מה, על שום שפסח המקום... מצה זו... מרור זה... (ואמרתם זבח פסח הוא... – והוקשו מצה ומרור לפסח. תוס'). וצריך להגביהם כשאומר 'מצה זו...'. אבל בשר בזמן הזה אינו מגביה מפני שנראה כאוכל קדשים בחוץ (רבא).

נראה שדברי רבן גמליאל כפשוטם, שגם אם סיפר ביציאת מצרים ובמכות, אם לא אמר 'מצה זו שאנו אוכלים על שום מה... וכו' – לא יצא ידי חובת סיפור (עפ"י שו"ת משיב דבר ח"א לב). ובראשונים משמע שלא יצא ידי המצוה כראוי אבל אין נחשב כמי שלא סיפר (ער"ן ומאירי. וע' במלחמת ה' לרמב"ן פ"ק דברכות שא"צ לאכול שוב מצה ופסח אלא שלא יצא מן המובחר. ולא פירש שלא יצא ידי חובת סיפור. וע"ע שעורים לזכר אבא מרי ח"ב עמ' קסא; ויגד משה כב, טז). ולפיכך נראה שמי שאינו יכול לשהות באמירת ההגדה אלא זמן מצומצם ביותר – יאמר 'עבדים היינו' וכו' שזהו עיקר החיוב מן התורה (הגרשו"א, בהערות לספר לב אברהם. מובא בהלי"ש).

בכל דור ודור חייב אדם לראות (הרמב"ם כתב: להראות) את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים (והגדת לבנגד ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים). אמר רבא: צריך שיאמר 'ואתנו הוציא משם...'.
וממשיך 'לפיכך אנחנו חייבים להודות ולהלל...'. ומתחיל באמירת ההלל.

עיקר החיוב במצוה זו הוא ההודאה לה' על הגאולה. ואם יספר סיפור היציאה ולא יכליל את ההודאה לה' – יתכן שלא יצא, שאין מצות 'למען תזכור... ענינה לדעת קורות עם ישראל אלא כדי להודות לה' על גאולתנו ועל פדות נפשנו. וחיוב מוטל על כל אדם בכל דור להעמיק חקר בנפלאות ה', כמו שכתב מהר"ל מפראג (חדושי הגרשו"א, מובא בהליכות שלמה).

כאמור למעלה, ההגדה נאמרת לאחר מציגת כוס שני.

מציגת הכוס נועדה להתמיה את הבן שישאל מה נשתנה למוזג עתה כוס שני קודם אכילה (רש"י ורשב"ם).

ג. עד היכן הוא אומר את ההלל (בכוס שני) – בית שמאי אומרים: עד אם הבנים שמחה. ובית הלל אומרים: עד חלמיש למעינו מים.

ויסיפו לאכול תחילה מעט ממצתו העליונה של בעל הבית. ואין מקום כלל להצריכם לאכול כשני זיתים (הליכות שלמה).

ד. המצות שלנו שהן דקות וקשות, וקשה לאכול מהן כשני זיתים בכדי אכילת פרס, נכון לנהוג לאכלן בזה אחר זה ולא בבת אחת, אם לא שיודע בודאות שיגמור כל אכילתו במשך זמן זה (הליכות שלמה).

דבר אחר: מה דרכו של עני הוא מסיק ואשתו אופה (לקצר משך ההיסק, שאין לו די עצים), אף כאן הוא מסיק ואשתו אופה.

'ובעלי מעשה וחסידים והתמימים מהמירין על עצמן כגאונים המחמירין ולשין ואופין בעצמן' (רא"ש פ"ב כו).

דרשות נוספות מ'לחם עני' – ע' לעיל לו.

דף קטז

רו. א. האם אכילת החרוסת מצוה? ומדוע היא באה?

ב. מצות סיפור יציאת מצרים, כיצד?

ג. עד היכן הוא אומר את ההלל על כוס שני?

ד. מהי ברכת הגאולה הנאמרת לאחר ההגדה והלל המצרי?

ה. האם סומא חייב בהגדה?

א. לתנא קמא אין החרוסת מצוה, ולמה היא באה – משום 'קפא' (– לבטל שרף החזרת שיש בו ארס. ויש מפרשים: תולעת שבה). רבי אלעזר בר' צדוק אומר: מצוה – זכר לתפוח (רבי לוי. שהיו יולדות תחת התפוח כמו שנאמר תחת התפוח עוררתך. עפ"י סוטה יא:), או זכר לטיט (רבי יוחנן). אומר אביי: הלכך צריך ליתן בה קהות (= טעם חומץ – זכר לתפוח) ולעשותה סמיכה (זכר לטיט). וכן שנינו (כרבי יוחנן): תבלין – זכר לתבן. חרוסת – זכר לטיט.
א. כתבו התוס': משמע שהלכה כרבי אלעזר ברבי צדוק.

יש מי שמפרש (עפ"י דברי הרמב"ם בפירוש המשנה) שלרבי אלעזר בר' צ' מברכים על החרוסת כשאר מצוות דרבנן, והלכה כתנא קמא שאין מברכים עליה כיון שהיא באה לסלק סכנה, אעפ"י שגם לתנא קמא היא מצוה (עפ"י חדושי הנצי"ב). ויש מי שכתב (עפ"י הרמב"ם בהלכותיו) שלראבר"צ החרוסת נאכלת בפני עצמה כשאר מצוות, ולת"ק באה לטיבול בלבד וכן הלכה (אמת ליעקב).

ב. בירושלמי אמרו: יש שעושים זכר לדם. ונוהגים לעשותה סמיכה, ובשעת אכילה מקלישים אותה ביין וחומץ. ובתשובת הגאונים כתוב לעשותה מפירות שנדמתה בהם כנסת ישראל בשיר השירים: תפוח, רמון, תאנה, תמר ואגוז. וכן שקד – על שם ששקד הקב"ה על הקץ (תוס').

ג. ישנה דעת ראשונים שגם המצה מטבילים בחרוסת (עפ"י רמב"ם ח, ח ובהגמ"י בשם תש"ה"ג. וע"ש ברבנו מנות, בטור ובאבודרהם בשם כמה ראשונים. וכן הוא מנהג התימנים). ואין כן דעת שאר הראשונים (ע' ראב"ד ומ"מ שם; או"ח תעה).

ב. סיפור יציאת מצרים נעשה על ידי שאלה ותשובה. חכם בנו (וה"ה בתו. קצוש"ע קיט,ד; הלי"ש. וע' ערוה"ש תעג,כא) – שואלו 'מה נשתנה...'. אם אינו חכם – אשתו שואלתו. ואם לאו – הוא שואל את עצמו. ואפילו שני תלמידי חכמים היודעים בהלכות הפסח שואלים זה לזה 'מה נשתנה'.

א. יש אומרים שעיקר מצות הסיפור מהתורה היא לענות לכשישאלוהו, אבל אם לא נשאל, גדר המצוה הוא לעשות המעשים שבאותו הלילה כאכילת מצה וכד', ומתוך כך אנו זוכרים יציאת מצרים (עפ"י שו"ת הרא"ש כד, ב – אלא שמדרבנן שואל ומשיב לעצמו).

ב. הנשאל אינו צריך לחזור על השאלה אלא מתחיל בתשובה (עפ"י מהרי"ל, רמ"א תעג,ז).

ג. המיסב עם בניו בבית אביו וכד' – אינו חייב לספר להם הסיפור בעצמו הואיל ושומעים אותו מפי עורך הסדר, כי עיקר חיוב האב הוא שישמעו בניו הלילה הזה סיפור יציאת מצרים (הליכות שלמה).

מתחיל בגנות ומסיים בשבת. מהו בגנות – רב אמר: מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו. ושמואל אמר: עבדים היינו לפרעה במצרים. ודורש כל הפרשה כולה.

להלכה נוהגים הכל להתחיל ב'עבדים היינו' ולאחר מכן 'מתחילה עובדי ע"ז...'. (עפ"י ר"ח ורי"ף ושר"ר).

רבן גמליאל היה אומר: כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו: פסח מצה ומרור. פסח [שהיו אבותינו אוכלים] על שום מה, על שום שפסח המקום... מצה זו... מרור זה... (ואמרתם זבח פסח הוא... – והוקשו מצה ומרור לפסח. תוס'). וצריך להגביהם כשאומר 'מצה זו...'. אבל בשר בזמן הזה אינו מגביה מפני שנראה כאוכל קדשים בחוץ (רבא).

נראה שדברי רבן גמליאל כפשוטם, שגם אם סיפר ביציאת מצרים ובמכות, אם לא אמר 'מצה זו שאנו אוכלים על שום מה... וכו' – לא יצא ידי חובת סיפור (עפ"י שו"ת משיב דבר ח"א לב). ובראשונים משמע שלא יצא ידי המצוה כראוי אבל אין נחשב כמי שלא סיפר (ער"ן ומאירי. וע' במלחמת ה' לרמב"ן פ"ק דברכות שא"צ לאכול שוב מצה ופסח אלא שלא יצא מן המובחר. ולא פירש שלא יצא ידי חובת סיפור. וע"ע שעורים לזכר אבא מרי ח"ב עמ' קסא; ויגד משה כב, טז). ולפיכך נראה שמי שאינו יכול לשהות באמירת ההגדה אלא זמן מצומצם ביותר – יאמר 'עבדים היינו' וכו' שזהו עיקר החיוב מן התורה (הגרשו"א, בהערות לספר לב אברהם. מובא בהלי"ש).

בכל דור ודור חייב אדם לראות (הרמב"ם כתב: להראות) את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים (והגדת לבנגד ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים). אמר רבא: צריך שיאמר 'ואתנו הוציא משם...'.
וממשיך 'לפיכך אנחנו חייבים להודות ולהלל...'. ומתחיל באמירת ההלל.

עיקר החיוב במצוה זו הוא ההודאה לה' על הגאולה. ואם יספר סיפור היציאה ולא יכליל את ההודאה לה' – יתכן שלא יצא, שאין מצות 'למען תזכור... ענינה לדעת קורות עם ישראל אלא כדי להודות לה' על גאולתנו ועל פדות נפשנו. וחיוב מוטל על כל אדם בכל דור להעמיק חקר בנפלאות ה', כמו שכתב מהר"ל מפראג (חדושי הגרשו"א, מובא בהליכות שלמה).

כאמור למעלה, ההגדה נאמרת לאחר מציגת כוס שני.

מציגת הכוס נועדה להתמיה את הבן שישאל מה נשתנה למוזג עתה כוס שני קודם אכילה (רש"י ורשב"ם).

ג. עד היכן הוא אומר את ההלל (בכוס שני) – בית שמאי אומרים: עד אם הבנים שמחה. ובית הלל אומרים: עד חלמיש למעינו מים. שלו